

**RIZIČNA PONAŠANJA KOD DJECE OSNOVNOŠKOLSKE DOBI S OBZIROM NA
PORODIČNU STRUKTURU I UKLJUČENOST RODITELJA U PREVENTIVNE
AKTIVNOSTI**

Emina SULJKANOVIĆ-DJEDOVIĆ¹⁸⁸, Lejla KURALIĆ-ĆIŠIĆ², Adela ČOKIĆ²

¹ *Magistrica socijalne pedagogije*

¹ *JU Osnovna škola „Klokotnica“, Doboj Istok,*

² *Doktorica nauka iz područja socijalne pedagogije*

² *Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Univerziteta u Tuzli*

Apstrakt: Cilj rada je utvrditi zastupljenost pojedinih rizičnih ponašanja kod djece osnovnoškolske dobi s obzirom na porodičnu strukturu i uključenost roditelja u preventivne aktivnosti. Uzorak ispitanika u ovom istraživanju čine 450 učenika osnovne škole, uzrasta 12-13 godina, oba spola. Istraživanje je realizovano u Općini Doboj Istok i Gračanica. Pojavni oblici rizičnih ponašanja ispitivani su primjenom Ahenbahovog integrisanog sistema procjene, verzijom za samoprocjenu adolescenata (ASEBA Youth Self-Report - YRS, Achenbach, 2007), dok je za podatke o stepenu rizika korišten Modificirani upitnik za procjenu nivoa rizičnosti/potreba (YLS/MCI) autora Andrews i Hoge (1994). Za statističku obradu podataka korištene su metode deskriptivne i inferencijalne statistike. Rezultati pokazuju da postoje jasne razlike u prisutnosti poremećaja u ponašanju učenika s obzirom na različitu porodičnu strukturu i učešće roditelja. Postoje značajne razlike između adolescenata koji žive sa oba roditelja i čiji su roditelji uključeni u preventivne aktivnosti i onih koji su iz nepotpune porodice i čiji se roditelji manje zalažu. Statistički značajne razlike uočene su na skalama Agresivno ponašanje ($t = -3,55; p < 0,00$), Ponašanje kojim se krše pravila ($t = -3,99; p < 0,00$) i dimenziji Eksternalizacije ($t = -2,45; p < 0,00$). Nastojali smo ispitati i vezu strukturno poremećene porodice sa internaliziranim problemima i uočeno je da ne postoje statistički značajne razlike. Kroz interpretacije dobivenih rezultata moguće je zaključiti da razmatrana obilježja učenika znatno doprinose fenomenologiji rizičnih ponašanja, što upućuje na mogućnost i opravdanost kreiranja različitih intervencija usmjerenih prevenciji rizičnih ponašanja različitih skupina djece i mladih.

Ključne riječi: *internalizirani i eksternalizirani problemi u ponašanju, djeca i mladi, rizik.*

¹⁸⁸ eminadjedovic@hotmail.com

lejlamar@gmail.com

adela.cokic@gmail.com

UVOD

Tokom najranijeg djetinjstva dijete je čvrsto emocionalno vezano za porodicu koja tokom tog razdoblja predstavlja najvažniji socijalizacijski faktor. Kako dijete odrasta, sve je više izloženo raznim okolinskim faktorima, što se posebno reflektuje za vrijeme školovanja kada školsko okruženje i vršnjaci preuzimaju ulogu glavnog socijalizacijskog faktora. Uloga porodice i dalje ostaje prisutna ali u nešto slabijoj mjeri nego ranije. Navedeni faktori užeg okruženja (porodica, škola, vršnjaci) s vremenom dolaze u interakciju i s drugim uticajima poput šire društvene zajednice i kulturalne sredine koje svojim stavovima, običajima i navikama također predstavljaju identifikacijski model za dijete ili mladu osobu. Sa stanovišta preventivnog djelovanja od posebnog značaja su komponente razvoja koje se odnose na socijalni razvoj, odnosno razvoj socijalnog ponašanja, te se prevencija bliže određuje kao proces usmjeren na komponentu socijalnog razvoja individue koja se manifestira kroz formiranje prosocijalnih oblika ponašanja. Prevencija se takođe definira kao proces kojim se želi smanjiti incidencija i prevalencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih.

Prevencija ima tri glavna cilja: preveniranje ili odgađanje poremećaja, smanjivanje broja, smanjivanje problema povezanih s posljedicama tih ponašanja. Dakle, prevencija je humani imperativ, jer sva različita rizična ponašanja djece i mladih proizvode veliku bol i patnje, ne samo djeci i mladima, nego i cijeloj zajednici, na različite načine (Bašić, Ferić, Krantelić, 2002).

Ključna uloga škole u prevenciji rizičnih ponašanja djece i mladih sastoji se u nastojanjima da se jačaju zaštitni faktori u školskoj sredini i da se time umanje negativni efekti faktora rizika, bilo da oni potiču iz karakteristika same škole ili je njihovo porijeklo u individualnim osobenostima, porodičnim uslovima života djeteta ili karakteristikama šire društvene sredine. Rizični faktori su one karakteristike, varijable ili nepovoljne okolnosti koje svojim uticajem uvećavaju mogućnost da se u ponašanju individue razvijaju određeni problemi u ponašanju (Bašić, Koller Trbović, Uzelac, 2004). Koncept rizičnih faktora se tokom vremena mijenjao, tako da se od prvobitnih shvatanja o faktorima rizika kao stabilnih, nepromjenljivih i specifičnih okolnosti, došlo do njihovog poimanja kao promjenljivih varijabli koje su tijesno povezane sa razvojnim fazama i uzrastom djece. Dijete u riziku kao dijete ili mlada osoba koja, je usljed različitih okolnosti (kulturoloških, ekonomskih, zdravstvenih itd.), lišena ili raspolaze ograničenim izvorima podrške tokom razvoja, izložena je opasnosti da postane neuspješan i neproduktivan član zajednice. Svako u životu iskusi situacije koje predstavljaju neki stepen rizika za razvoj nepoželjnih oblika ponašanja, ali od broja, trajanja, intenziteta rizika zavisi njihovo dejstvo na razvoj individue. Smatra se da je uglavnom prisustvo više faktora rizika povezano sa nepoželjnim ponašanjim. Također, faktori rizika koji utiču na razvoj nepoželjnih ponašanja u jednom razvojnom periodu, ne moraju nužno imati takav uticaj u kasnijim razvojnim fazama (npr. porodični odnosi imaju veći uticaj na ponašanje djeteta u djetinjstvu nego u kasnijem adolescentnom periodu).

Kao jedan od važnih rizičnih faktora koji utiče na pojavu rizičnih ponašanja u djece ističe život samo s jednim roditeljem (ocem ili majkom), konflikti u porodici, zanemarivanje djeteta, školski neuspjeh, nisko samopoštovanje, nepovoljna ekonomska situacija, fizičko, seksualno i emocionalno zlostavljanje, manjak roditeljske uključenosti, svakodnevni život roditelja pod stresom te manjak poželjnih oblika roditeljskog ponašanja (Amato 2001, prema Zloković, Vrcelj, 2010). Rizična ponašanja su takvi oblici ponašanja kojima se ugrožava zdravlje i ukupno fizičko, psihičko i socijalno blagostanje (Ilić i sar., 2003; prema Popović-Čitić, 2007). U novije vrijeme sveobuhvatni naziv za djecu i mlade s problemima u odrastanju, najrazličitijim poremećajima u ponašanju i sl. koristi se naziv djeca u riziku i mladi u riziku. McWhirter i saradnici (1993., prema Bašić, Ferić Šlehan, Krantelić Tavra 2007) pod tim pojmovima podrazumijevaju djecu i mlade koji posjeduju set ponašanja, uzroka i posljedica koje za mladog čovjeka znače opasnost od negativnih događanja u budućnosti. Tako će npr. djeca s problemima ponašanja, agresivna djeca, djeca sa slabim postignućima u školi imati lošiju prognozu u pogledu ispoljavanja delinkventnog ponašanja i drugih rizičnih ponašanja u adolescenciji. Za opisivanje rizika kojem su izložena djeca i mladi potrebno je pretpostaviti njegov kontinuum. Na kraju tog kontinuum nalaze se razvijeni oblici poremećaja u ponašanju (McWhirter i sur., 1993; prema Bašić i sar. 2006:67).

Pored uticaja porodice, škole i vršnjaka, u stručnoj literaturi se karakteristike lokalne sredine navode kao značajan faktor rizika za javljanje i razvoj nepoželjnih ponašanja djece i mladih (Hawkins et al., 2000., prema Bašić, 2009). Društvena sredina u kojoj dijete živi, njene norme i standardi ponašanja, može imati značajan uticaj na ponašanje djeteta, ali je taj uticaj uslovljen postojanjem i jačinom primarnih faktora rizika: individualnih karakteristika djeteta, karakteristika porodice, škole i vršnjačkih odnosa.

Jedna od najčešćih podjela problema u ponašanju jest upravo podjela na eksternalizirane i internalizirane probleme u ponašanju. Eksternalizirani problemi u ponašanju nazivaju se još i pretežno aktivnim problemima u ponašanju i odnose se na nedovoljno kontrolirana i na druga usmjerena ponašanja. Internalizirani problemi ili pretežito pasivni problemi u ponašanju odnose se na ponašanja koja se pretjerano kontroliraju i usmjerena su prema sebi (Bouillet, Uzelac, 2007). Lebedina Manzoni (2007., prema Mahmutović, 2015) u definiciji poremećaja u ponašanju govori o podjeli na dvije široke skupine simptoma koji su komplementarni s podjelom na eksternalizirane i internalizirane probleme: onu skupinu koja stvara problem okolini te onu skupinu koja stvara problem samoj djeci/mladima.

Eksternalizirana ponašanja uključuju probleme s pažnjom, samokontrolom, nesuradljivošću, kao i anti socijalnim, agresivnim ponašanjima, dok se internalizirani poremećaji odnose na depresivna raspoloženja, povučенost, anksioznost, osjećaj inferiornosti, sramežljivost, preosjetljivost i osjećaj somatskih poteškoća. Za naglasiti je kako se internalizirani i eksternalizirani poremećaji često ne isključuju i kako je na mnogo uzoraka utvrđena njihova pozitivna veza (Novak i Bašić, 2008).

Internalizirani problemi jesu intrapersonalni poremećaji kao što su depresija, anksioznost i pretjerani strah (Achenbach i Edelbrock, 1983), a pojavljuju se dosta često, i to do šesnaeste godine života te otprilike 15% djece ima iskustvo emocionalnog poremećaja.

Sa stanovišta preventivnog djelovanja od posebnog značaja su komponente razvoja koje se odnose na socijalni razvoj, odnosno razvoj socijalnog ponašanja, te se prevencija bliže određuje kao proces usmjeren na komponentu socijalnog razvoja individue koja se manifestira kroz formiranje prosocijalnih oblika ponašanja. Prevencija se takođe definira kao proces kojim se želi smanjiti incidencija i prevalencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih.

Savremena znanost prevenciju određuje kao proces sadržan u djelovanju na razvoj individue, pri čemu je razvoj shvaćen kao složeni proces postepenog progresivnog mijenjanja i usložnjavanja ličnosti koji se odvija od prvih dana po rođenju, pa do zrelosti ili kraja života, sa krajnjim ciljem formiranja cjelovite, dobro integrisane, socijalizovane i zrele ličnosti (Berk, 2000, Oetting, Donnermeyer, 1998; prema Popović-Ćitić, Žunić-Pavlović, 2005:18).

Kada je prevencija nepoželjnih ponašanja planirana i programirana na ovaj način, ostvaruje se preventivno djelovanje koje je sistematično, plansko, organizovano. Programi prevencije mogu sadržavati raznovrsne mjere i aktivnosti kojima se pružaju različite vrste podrške djeci, njihovim roditeljima, školi, i teži uspostavljanju što je moguće optimalnijih uslova za razvoj i vaspitno-obrazovno djelovanje. Prema mišljenju nekih autora, svaki program prevencije, koji se realizuje u školi u cilju ostvarivanja pozitivnih ishoda u ponašanju djece i mladih, mora uključivati i sjedinjavati osnovna tri tipa ili nivoa prevencije i koordinisane aktivnosti u koje su uključeni djeca i mladi u riziku, njihove porodice, nastavnici, vršnjaci. Efikasni programi prevencije zasnivaju se na interaktivnim aktivnostima i sticanju praktičnih iskustava putem kojih se razvijaju određene vještine i sposobnosti njegovih korisnika. U cilju ostvarivanja boljih rezultata u oblasti prevencije nepoželjnih ponašanja učenika, u školi je moguće organizovati podučavanje roditelja efektivnim metodama vaspitavanja djece i upravljanja ponašanjem, emocijama, komunikacijom. Na taj način, roditelji mogu da se podučavaju savladavanju tehnika uspješnog rješavanje sukoba, aktivnog slušanja i slanja ja poruka, uspostavljanju jasnih očekivanja u odnosu na ponašanje djeteta, primjeni jasnih i dosljednih pravila ponašanja i u skladu sa tim adekvatnih nagrada i kazni, odmjerenom i dosljednom nadzoru i kontroli djece itd. Programi prevencije namijenjeni roditeljima mogu imati za cilj informisanje i upoznavanje roditelja sa karakteristikama razvojnih faza i potreba njihove djece, što je od posebnog

značaja u periodu adolescencije kada odnos roditelja i djeteta može predstavljati okidač za pojavu nepoželjnih oblika ponašanja. Pomenute preventivne mjere i aktivnosti namijenjene roditeljima mogu biti posebno korisne za one učenike koji odrastaju u porodičnoj sredini u kojoj vladaju neprilagođeni obrasci porodične interakcije i komunikacije (pod uslovom da sami roditelji uviđaju potrebu za unapređivanjem porodičnih odnosa). Pored organizovanja obrazovnih programa za roditelje, škola može i treba da teži uspostavljanju intenzivnije saradnje uključivanjem roditelja u rad i život škole čime se doprinosi većoj uspješnosti preventivnih akcija usmjerenih prema djeci i mladima (Bašić, 2009). Bez intervencija usmjerenih na roditelje i jačanja njihove veze i saradnje sa školom ne može doći do značajnijih rezultata u prevazilaženju teškoća u ponašanju i opštem funkcionisanju njihove djece.

Cilj rada je utvrditi zastupljenost pojedinih rizičnih ponašanja kod djece osnovnoškolske dobi s obzirom na porodičnu strukturu i uključenost roditelja u preventivne aktivnosti.

U radu se pošlo od *hipoteze* da postoji statistička značajna razlika u zastupljenosti pojedinih rizičnih ponašanja u odnosu na strukturu porodice i učešće roditelja u ostvarivanju preventivnog djelovanja.

METODE ISTRAŽIVANJA

Uzorak istraživanja

Uzorak čine 450 učenika oba spola, uzrasta 12-13 godina. U Tabeli 1 prikazana je struktura uzorka prema spolu i uzrastu ispitanika. U uzorku su prilično ujednačeno zastupljeni adolescenti (233) i adolescentice (217). Od ukupnog broja ispitanika, 194 ima 12 godina i pohađa 7 razred, 256 ima 13 godina i pohađa 8-mi razred. Istraživanje je realizovano u Općini Doboj Istok i Gračanica, i to u osnovnoj školi Klokočnica, Brijesnica, Lukavica i Hasan Kikić.

Tabela 1. Distribucija ispitanika u odnosu na spol i uzrast

			Koji si razred		Total
			VII	VIII	
Spol	muški	Count	93	140	233
		spol	39.9%	60.1%	100.0%
		Koji si razred	47.9%	54.7%	51.8%
	Ženski	Count	101	116	217
		spol	46.5%	53.5%	100.0%
		Koji si razred	52.1%	45.3%	48.2%
Total	Count	194	256	450	
	spol	43.1%	56.9%	100.0%	
	Koji si razred	100.0%	100.0%	100.0%	

7. Način provođenja istraživanja i mjerni instrumenti

Istraživanje je provedeno u prvom polugodištu školske 2017/18. godine, tačnije od početka novembra pa do kraja decembra, nakon što je provođenje istraživanja odobreno od strane Ministarstva nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona, dobivena saglasnost roditelja za anketiranje, kao i direktora škola i Nastavničkog vijeća, u kojoj je istraživanje realizovano. Učenicima je u razredu na početku časa predviđenom za provođenje istraživanja objašnjen način popunjavanja upitnika. Sam proces ispitivanja trajao će jedan školski čas. Podaci su prikupljeni uz osiguravanje anonimnosti ispitanika, što je doprinijelo dobivanju iskrenih i realnijih odgovora.

Za prikupljanje podataka korišten je Achenbahov integrisani sistem procjene, verzija za samoprocjenu adolescenata (ASEBA Youth Self-Report - YRS, Achenbach, Rescorla, 2007). Instrument mjeri adaptivno funkcionisanje, odnosno kompetencije i maladaptivno funkcionisanje, odnosno bihevioralne, emocionalne i socijalne probleme u dobi od 11 do 18 godina. Instrument sadrži osam sindrom-specifičnih skala koje mjere probleme sa tendencijom udruženog pojavljivanja i to su: Anksioznost-depresivnost, Povučenosť-depresivnost, Somatske pritužbe, Socijalni problemi, Problemi mišljenja, Problemi pažnje, Ponašanje kojim se krše pravila i Agresivno ponašanje. Sindromi su grupisani u eksternalizirane i internalizirane. Eksternalizirani sindromi se odnose na konflikte sa drugim ljudima i njihovim očekivanjima i tu se ubrajaju Ponašanje kojim se krše pravila i Agresivno ponašanje (primjeri tvrdnji: „kršim pravila kod kuće, u školi i dr.“, „često zadirkujem druge.“ Internalizirani sindromi odnose se na psihološke teškoće usmjerene na pojedinca i pretjerano kontrolirana ponašanja i tu se ubrajaju Anksioznost/Depresivnost, Povučenosť/Depresivnost, Somatske pritužbe (primjeri tvrdnji: „povučen sam, „nastojim se držati po strani“, nesteran sam, tužan sam, tužan ili potišten). Ponašanje se procjenjuje na 112 tvrdnji, a skala je Likertovog tipa od tri stepena. Zadatak je ispitanika bio da na svaku od tih 112 tvrdnji u upitniku odgovore sa 0- nije tačno, 1 – ponekad ili djelomično tačno ili 2 – potpuno tačno. Veći skorovi podrazumijevaju veću zastupljenosť problema u ponašanju. Za prikupljanje podataka o stepenu rizika korišten je Modificirani upitnik za procjenu nivoa rizičnosti/potreba (YLS/MCI) autora Andrews i Hoge (1994). Konstruisan je s namjerom identifikacije rizičnih faktora i njihova intenziteta (vrlo visok, visok, umjeren i nizak), te definiranja potreba djece i mladih s poremećajima ponašanja ili u riziku za poremećaje s adekvatnom intervencijom.

Pouzdanosť mjernih instrumenata i metrijska provjera skala

Pouzdanosť YSR mjerne skale ocijenjena je primjenom Cronbach alfa koeficijenta. Vrijednosť ovog koeficijenta za cjelokupnu skalu YSR iznosi 0,93 što označava i visok nivo pouzdanosti, odnosno internu konzistentnosť ovog instrumenta. Naši rezultati podupiru homogenosť sindroma Anksioznost/Depresivnost, Povučenosť/Depresivnost, Somatske pritužbe, Socijalni problemi, Problemi pažnje, Problemi mišljenje, Ponašanje kojim se krše pravila i Agresivno ponašanje.

Slična vrijednosť dobivena je i u drugim istraživanjima, npr. Cronbach alfa koeficijent unutarnje konzistentcije na uzorku od 459 djece i mladih od 12 do 18 godina iznosi 0,96 (Achenbach, 1991). Unutarnja konzistentnosť Modificiranog upitnika za procjenu nivoa rizičnosti/potreba (YLS/MCI), koja je takođe ocijenjena primjenom Cronbach alfa koeficijenta, je visoka i iznosi 0,85 za cjelokupnu skalu.

8. Statistička obrada podataka

Za obradu podataka korišteni je statistički program SPSS 20.0. za operativni sistem Microsoft Windows. U dokazivanju metrijskih svojstava skala korišten je Cronbach alfa koeficijent. U odradi podataka korištene su metode deskriptivne statistike, t-test, ANOVA, diskriminacijska funkcija i regresijska analiza.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

U Tabeli 2. su prikazani rezultati razlika poremećaja u ponašanju učenika s obzirom na različitu porodičnu strukturu. Postoje značajne razlike između adolescenata koji žive sa oba roditelja i onih koji su iz nepotpune porodice. Statistički značajne razlike uočene su na skalama Agresivno ponašanje ($t = -3,55$; $p < 0,00$), Ponašanje kojim se krše pravila ($t = -3,99$; $p < 0,00$) i dimenziji Eksternalizacije ($t = -2,45$; $p < 0,00$). Nastojali smo ispitati i vezu strukturno poremećene porodice sa internaliziranim problemima i uočeno je da ne postoje statistički značajne razlike.

Tabela 2 . Razlike u skorovima na YRS u odnosu na porodičnu strukturu i uključenost roditelja

Varijabla	Grupe	N	AS	SD	Std. greška	t	P
Anksioznost/depresivnost	živim sa oba roditelja	370	24,09	4,23	2,57	-,38	,70
	ne živim sa oba roditelja	80	24,23	4,19	17,82		
Povučenost/depresivnost	živim sa oba roditelja	370	10,78	2,47	,90	-,37	,70
	ne živim sa oba roditelja	80	10,87	2,59	6,30		
Somatske pritužbe	živim sa oba roditelja	370	11,68	3,05	4,94	-,70	,48
	ne živim sa oba roditelja	80	11,88	3,41	10,01		
Socijalni problemi	živim sa oba roditelja	370	14,04	2,91	,55	-,26	,79
	ne živim sa oba roditelja	80	14,11	2,85	8,38		
Problemi mišljenja	živim sa oba roditelja	370	13,03	3,35	3,23	-,53	,59
	ne živim sa oba roditelja	80	13,19	3,40	11,34		
Problemi pažnje	živim sa oba roditelja	370	42,56	6,30	,28	-,09	,93
	ne živim sa oba roditelja	80	42,60	6,25	39,54		
Ponašanja kojim se krše pravila	živim sa oba roditelja	370	16,10	2,75	106,24	-3,99	,00
	ne živim sa oba roditelja	80	17,03	4,09	10,24		
Agresivno ponašanje	živim sa oba roditelja	370	29,04	5,34	153,44	-3,55	,02
	ne živim sa oba roditelja	80	30,16	5,99	30,74		
Internalizirani problemi	živim sa oba roditelja	370	46,55	8,18	22,83	-,57	,56
	ne živim sa oba roditelja	80	46,99	8,82	70,13		
Eksternalizirani problemi	živim sa oba roditelja	370	45,19	7,61	537,73	-2,45	,00
	ne živim sa oba roditelja	80	47,29	9,55	67,68		
Ukupan Skor	živim sa oba roditelja	370	161,37	23,79	257,13	-,66	,50
	ne živim sa oba roditelja	80	162,83	25,25	587,31		

Djeca iz jednoroditeljskih porodica više ispoljavaju nasilje uz korištenje oružja, više koriste PAS i više su seksualno aktivni. Autorica Kuralić-Ćišić (2014) otkriva da adolescenti čija je porodična struktura narušena počinju sa činjenjem krivičnih djela prije 14 godina (kao djeca). Adolescenti koji žive samo s ocem, koji stalno pije liker i pivo, češće koriste razne lijekove i imaju prijatelje koji više koriste PAS. Studija Demuth i Brown (2004., prema Kuralić-Ćišić, 2014) pokazala da su strukturno narušeni domovi povezani s maloljetničkom delinkvencijom i da je najmanje poremećaja u ponašanju među adolescentima koji žive s oba roditelja.

U kontekstu problema u ponašanju, adolescenti su ugrožena skupina zbog neiskustva, naglašene potrebe za istraživanjem, fragmentarnog znanja i često iskrivljenih informacija, iluzije neranjivosti te snažnog vršnjačkog pritiska. Stoga je delinkventno ponašanje u porastu tokom adolescencije te približavanjem 20-ima opada. Dosadašnja istraživanja rizičnoga i delinkventnoga ponašanja pokazuju da su pojava i razvoj delinkventnoga ponašanja povezani sa nizom faktora rizika, među kojima značajnu ulogu imaju obiteljski faktori kao što su neadekvatna roditeljska supervizija, velike i brojne obitelji, niska uključenost roditelja u život djece te sukob među roditeljima (Farrington, 2003). Jedna od prvih i danas najutjecajnijih teorija koja je pokušala objasniti ovu indirektnu povezanost kroz privrženost roditeljima jest Hirschijska teorija socijalne kontrole. Teorija socijalne kontrole započinje općom pretpostavkom da je "delinkventno ponašanje posljedica prekida ili slabljenja veza između pojedinca i društva" (Hirschi, 1969., prema Suljkanović-Djedović, 2018). Rezultati istraživanja pokazuju da je privrženost negativno i umjereno povezana sa delinkventnim ponašanjem, tj. da niska privrženost roditeljima povećava vjerovatnost manifestiranja delinkventnoga ponašanja. U primarne činitelje koji utječu na delinkventno ponašanje ubraja se prije svih dezintegrirana porodica, potom odnosi u porodici koji su poremećeni među svim članovima (kako između samih roditelja, tako između roditelja i djece, a potom i među djecom), nezainteresiranost roditelja (obično očeva koji rade

u inozemstvu dok su majke previše emotivne i svoje sinove ne vide realno) te zdravstveni problemi, kako roditelja tako i samog delinkventa.

Tabela 3. Razlike s obzirom na člana porodice s kojim učenici žive

		S kim živi							Ukupno
		Oba roditelja	Otac	majka	sestra	Nana	hraniteljska porodica	dom	
Spol	muški	188	8	30	1	0	2	4	233
		80.7 %	3.4%	12.9%	0.4%	0.0%	0.9%	1.7 %	100.0 %
		50.8 %	47.1%	58.8%	100.0 %	0.0%	40.0 %	80.0%	51.8%
	ženski	182	9	21	0	1	3	1	217
		83.9 %	4.1%	9.7%	0.0%	0.5%	1.4%	0.5 %	100.0 %
		49.2 %	52.9%	41.2%	0.0%	100.0 %	60.0 %	20.0%	48.2%
Ukupno		370	17	51	1	1	5	5	450
		82.2 %	3.8%	11.3%	0.2%	0.2%	1.1%	1.1 %	100.0 %
		100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0 %

Prema podacima iz tabele broj muških osobakoji žive sa oba roditelja iznosi 188, što je u procentima 80.7%, dok je broj muških osoba koji žive samo sa ocem 8, što je procentualno 3.4%. Sa majkom živi ukupno 30 muških osoba, čiji je procenat u tabeli 12.9%. Broj muških osoba koje žive sa sestrom je 1 (0.4%), sa nanom 0, dok je broj muških osoba koje žive u hraniteljskoj porodici 2 (0.9%), a u domu 4 što je u procentima 1.7%. Ukupan broj testiranih muških osoba iznosi 233.

Kada je u pitanju ženski spol, rezultati pokazuju da od ukupno 217 ispitanih ženskih osoba, njih 182 žive sa oba roditelja, što procentualno iznosi 83.9%. Ukupno 9 ženskih osoba živi samo sa ocem (4.1%), 21 osoba živi sa majkom (9.7%). Sa nanom živi samo jedna ženska osoba. U hraniteljskoj porodici žive ukupno 3 ženske osobe (1.4%), dok u domu živi jedna ženska osoba (0.5%).

Ukupno testiranih osoba bilo je 450. Od tog broja njih 370 žive sa oba roditelja (82.2%). Samo 17 osoba živi sa ocem što je u procentima 3.8%, dok sa majkom živi 51 osoba (11.3%). Sa sestrom (0.2%) i nanom (0.2%) živi samo po jedna osoba. U hraniteljskoj porodici živi ukupno 5 osoba (1.1%), te u domu također 5 osoba (1.1%). Najviše muških i ženskih osoba žive sa oba roditelja, a najmanje sa sestrom i nanom. Razlika između muškog i ženskog spola je vrlo mala kada je u pitanju život sa oba roditelja, i iznosi 3.2%. Razlika između muških i ženskih osoba života sa majkom je također 3.2%, dok je ta razlika kada je u pitanju život sa ocem 0.7%. U hraniteljskoj porodici živi više ženskih osoba, i ta razlika iznosi 0.5%, dok je razlika života u domu 1.2%.

Kako bismo ispitali vezu poremećaja ponašanja i rizičnih faktora koristili smo metodu regresijske analize. Osnovna koncepcija linearne regresije bila je da se pomoću mjera rizičnosti predvidi skor na mjerama eksternaliziranih problema. Na taj način smo nastojali otkriti koliko rizični faktori mogu da objasne eksternalizirane probleme. U prvoj regresijskoj analizi su kao prediktori eksternaliziranih

problema uzeti svi aspekti rizičnih faktora u svim ključnim područjima funkcionisanja. Pokušajem da se predvidi eksternalizacija putem varijabli sa skale rizičnih faktora pokazano je da svi prediktori zajedno predviđaju oko 10% varijanse eksternalizacije ($R^2 = 0,08$, $F(4, 54) = 4,38$, $p < 0,01$). Ovde je R^2 0,08 što znači da aspekti rizičnih faktora objašnjavaju 8% variranja eksternaliziranih problema na nivou značajnosti od $p < 0,01$.

Porodica je ključni faktor dječjeg razvoja, oblikovanja i usmjeravanja njegovog ponašanja. Njena uloga je posebno važna u prvim godinama života, odnosno do polaska djeteta u školu. Karakteristike porodice, koje mogu doprinijeti razvoju nepoželjnih ponašanja kod djece, potiču iz različitih domena porodičnog života i načina njenog funkcionisanja. Među faktorima rizika, koji su dosljedno i prilično čvrsto povezani sa porodičnim kontekstom, u stručnoj literaturi izdvajaju se: vaspitni stil, veličina porodice i njen socio-materijalni status, različiti oblici narušene strukture porodice (smrt roditelja, razvod, nasilje ili konflikti u porodici, separacija od jednog ili oba roditelja i tome sl.), antisocijalno ponašanje roditelja ili članova porodice, zlostavljanje ili zanemarivanje deteta (Amato, Loomis, Booth, 1995., Farrington, Welsh, 2002., Farrington, 2005).

Tabela 4. Rezultati regresijske analize varijabli eksternaliziranih problema i rizičnih faktora

Model	R	R ²	Korig. R ²	St. grešk.	F	P
1	.25	,08	,07	6,21	4,54	,00

Model		Suma Kvadrata	Df	Varijansa	F	P
1	Regression	2936,85	10	240,38	5,233	,000
	Residual	38467,07	576	54,91		
	Total	3746,93	586			

Kako bismo ispitali vezu emocionalnih poremećaja i rizičnih faktora koristili smo metodu regresijske analize. Nastojali smo otkriti koliko rizični faktori mogu da objasne internalizirane probleme.

Tabela 5. Rezultati regresijske analize varijabli internaliziranih problema i rizičnih faktora

Model	R	R ²	Korig. R ²	St. grešk.	F	P
1	.57	,07	,05	8,41	4,28	,00

Model		Suma Kvadrata	Df	Varijansa	F	P
1	Regression	2240,85	10	230,38	5,422	,000
	Residual	37652,07	576	54,91		
	Total	37465,93	586			

Pokušajem da se predvidi internalizacija putem varijabli sa skale rizičnih faktora pokazano je da svi prediktori zajedno predviđaju oko 10% varijanse internalizacije ($R^2 = 0,07$, $F = 4,28$, $p < 0,01$). Ovde je R^2 0,07 što znači da aspekti rizičnih faktora objašnjavaju 7% variranja internaliziranih problema na nivou značajnosti od $p < 0,01$. Slaba saradnja, nedovoljna zainteresovanost nastavnika i roditelja, ali i neinformisanost o različitim oblicima saradnje između škole i porodice, mogu predstavljati značajne faktore rizika u školskoj sredini (Lochman, Wells, 2004.).

ZAKLJUČAK

Djeca dolaze u školu sa usvojenim obrascima ponašanja, koje će vjerovatno ponavljati i koristiti i u školi. Saradnja porodice i škole je dvosmjernan proces u kome inicijativa za saradnju treba da bude obostrana. Ukoliko volja i napor za saradnjom izostane od strane škole ili porodice, izostaje i formiranje jedne potpunije slike o ponašanju i opštem funkcionisanju djeteta u porodici i školi, čime se umanjuje mogućnost pružanja odgovarajuće (jedinственe i zajedničke) podrške samom djetetu. Nedovoljna uključenost roditelja u školski rad može biti praćena nepravovremenom ili nedovoljnom informisanošću roditelja o ponašanju njihove djece u školi, što može predstavljati rizik za pojavu određenih oblika nepoželjnih ponašanja u školi. Dok sa jedne strane, roditelji mogu biti nedovoljno zainteresovani za saradnju sa školom; sa druge strane, u školi (od strane nastavnika, stručnih saradnika) može izostati inicijativa za uspostavljanjem kvalitetnije saradnje, koja se u tom slučaju svodi na periodična izvještavanja o postignutom uspjehu učenika. Ostvarivanjem takve saradnje, ne izgrađuju se građenje kvalitetni odnosi između škole i porodice kao ključnih činilaca u razvoju i vaspitanju djece.

LITERATURA

1. Achenbach, T. M., Edelbrock, C. S. (1983). *Manual for the child behavior checklist and revised behavior profile*. Burlington, University of Vermont Department of Psychiatry.
2. Achenbach, T. M. (1991). *Integrative guide for the 1991 CBCL/4-18,YSR and TRF profiles*. Burlington: Department of Psychiatry, University of Vermont.
3. Achenbach, T. M., Rescorla, L. A. (2007). *Manual for the ASEBA school-age forms and profiles*. Burlington, VT: University of Vermont, Research Center for Children, Youth and Families.
4. Amato, P. R., Loomis, L. S., Booth, A. (1995). Parental Divorce, Marital Conflict, and Offspring Well-being during Early Adulthood, *Social Forces*, 73, 895-915.
5. Andrews, D. A., Hoge, R.D. (1994) An empirically-based typology of male young offenders. *Canadian Journal of Criminology* 447-461.
6. Bašić, J. (2009). Teorija prevencije – Prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih. Zagreb: Školska knjiga.
7. Bašić, J., Ferić, M., Krantelić, V. (2002). Od primarne prevencije do ranih intervencija. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
8. Bašić, J., Ferić Šlehan, M., Krantelić Tavra, V. (2007). Zajednice koje brinu-model prevencije poremećaja u ponašanju: Strategijska promišljanja, resursi programi u Istarskoj županiji. Istarska županija i Sveučilište u Zagrebu. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Pula-Zagreb
9. Bašić, J., Kooler-Trbović, N., Uzelac, S. (2004). Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupo i pojmovna određenja. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
10. Bouillet, D., Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Školska knjiga. Zagreb.
11. Farrington, D. P. (2003). Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empirical issues - the 2002 Sutherland award address. *Criminology*, 4, 221–256.
12. Farrington, D. P. (2005). The importance of child and adolescent psychopathy. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33, 489 – 497.
13. Farrington, D.P., Welsh, B.C. (2002). Family-based crime prevention. U: L.W. Sherman, D.P. Farrington, B.C. Welsh, D.L. Mackenzie (Ur.), *Evidence-based crime prevention* (poglavlje 3, str. 22-55). London and New York: Routledge.
14. Kularić-Čišić, L. (2014). Povezanost karakteristika porodice i poremećaja u ponašanju u adolescenciji. Doktorska disertacija. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Tuzla.
15. Lochman, J. E., Wells, K. C. (2004). The Coping Power program for preadolescent aggressive boys and their parents: outcome effects at the 1-year follow-up. *J Consult Clin Psychol*. 72(4), 571–578.
16. Mahmutović A. (2015). Poremećaji u ponašanju-od prevencije do postretmana, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Odjel za odgojne i obrazovne znanosti.
17. Novak, M., Bašić, J. (2008). Internalizirani problem kod djece i adolescenata: Obilježja i mogućnosti prevencije. *Ljetopis socijalnog rada*. 15(3) 473-498.
18. Popović-Čitić, B., Žunić-Pavlović, V. (2005). *Prevencija prestupništva dece i mladih*. Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta, Pedagoško društvo Srbije.

19. Popović-Čitić, B. (2007). Porodični rizični faktori nasilnog ponašanja dece i omladine. *Socijalna misao*, 14 (2), 27-50.
20. Suljkanović-Djedović, E. (2018). Prevencija rizičnih ponašanja djece osnovnoškolskog uzrasta. Magistarski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Tuzla
21. Zloković, J., Vrčelj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, 12 (1), 197-213.

RISK BEHAVIORS IN CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH REGARD TO FAMILY STRUCTURE AND THE INVOLVEMENT OF PARENTS IN PREVENTIVE ACTIVITIES

Abstract: *The aim of the work is to determine the prevalence of certain risky behaviors among children of primary school age, considering the family structure and the involvement of parents in preventive activities. The sample of respondents in this research consists of 450 elementary school students, aged 12-13, of both sexes. The research was carried out in the Municipality of Doboj Istok and Gračanica. Emergent forms of risky behavior were examined using Achenbach's integrated assessment system, version for adolescent self-assessment (ASEBA Youth Self-Report - YRS, Achenbach, 2007), while for data on the level of risk, the Modified Questionnaire for assessing the level of risk/needs (YLS/MCI) was used) by Andrews and Hoge (1994). Descriptive and inferential statistics methods were used for statistical data processing. The results show that there are clear differences in the presence of behavioral disorders in students with regard to the different family structure and parental involvement. There are significant differences between adolescents who live with both parents and whose parents are involved in preventive activities and those who come from incomplete families and whose parents are less committed. Statistically significant differences were observed on the scales Aggressive behavior ($t = - 3.55$; $p < 0.00$), Rule-breaking behavior ($t = -3.99$; $p < 0.00$) and the dimension of Externalization ($t = - 2.45$; $p < 0.00$). We also tried to examine the relationship between structurally disturbed families and internalized problems and it was observed that there are no statistically significant differences. Through the interpretation of the obtained results, it is possible to conclude that the considered student characteristics contribute significantly to the phenomenology of risky behaviors, which points to the possibility and justification of creating different interventions aimed at preventing risky behaviors of different groups of children and young people.*

Key words: *internalized and externalized behavioral problems, children and youth, risk.*